

Шматков Д. І.,
старший науковий співробітник,
Науково-дослідний інститут правового забезпечення інноваційного розвитку
Національної академії правових наук України,
<https://orcid.org/0000-0003-2952-4070>

Єфремова К. В.,
заступник директора з наукової роботи,
Науково-дослідний інститут правового забезпечення інноваційного розвитку
Національної академії правових наук України,
<https://orcid.org/0000-0002-1917-9691>

ДОСЛІДЖЕННЯ ТРЕНДІВ АНАЛІЗУ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В КОНТЕКСТІ ПІДВИЩЕННЯ ЦИФРОВОЇ ГРАМОТНОСТІ ГРОМАДЯН

JEL Classification: K 110
SECTION "LAW": Право

Анотація. Метою представленої роботи є якісний та кількісний систематичний огляд міжнародних наукових баз гуманітарного та загальнонаукового напрямів в проєкції визначення обсягу та специфіки розкриття питань права інтелектуальної власності в дослідженнях у контексті здійснення суспільних правовідносин у цифровому просторі. За результатами аналізу чотирьох рамок цифрової компетентності встановлено, що питання права інтелектуальної власності у більшості рамок розкрито поверхнево, при цьому інтелектуальна власність розуміється як синонім авторського права. За результатами систематичного огляду 93 наукових праць за базами ERIH PLUS та ScienceDirect встановлено, що інтерес до питань має чітку тенденцію до зростання в останні п'ять років, серед звернень до тем права інтелектуальної власності превалює авторське право та загальний термін "інтелектуальна власність", при чому масштаб посилення здебільшого обмежений згадуванням, дослідження характеризуються недостатньою мультидисциплінарністю..

Ключові слова: інтелектуальна власність, цифрова компетентність, цифрова грамотність, авторське право, систематичний огляд.

Annotation. The Digital Age has created new challenges to understanding the rules of intellectual property law in today's context. The purpose of this article is to conduct a qualitative and quantitative systematic review of international scientific databases of humanities and general sciences in the projection of determining the scope and specifics of disclosure of intellectual property rights in research in the context of public relations in the digital space. The analysis of the four digital competence frameworks (Digital Competence Framework for Citizens DigComp 2.1, Microsoft Digital Literacy (ver. 4), Digital Intelligence (DQ) Framework, and UNESCO Global Media and Information Literacy Assessment Framework) revealed that the issue of intellectual property rights in the majority of the frameworks is disclosed superficially, where intellectual property is understood as synonymous with copyright. To determine the prerequisites and methodological approaches to creating the content of such frameworks, we carried out a study of trends in the analysis of intellectual

property rights in the context of improving the digital literacy of citizens. According to the results of a systematic review of 93 scientific papers on ERIH PLUS and ScienceDirect databases, we found that interest in intellectual property issues has had a clear tendency to increase in the last five years. However, among the appeals to intellectual property rights, copyright and the general term "intellectual property" prevail. At the same time, the scale of references is mostly limited to mentions. Moreover, studies have insufficient multidisciplinary or low quality of interdisciplinary connections. In the scientific context of research, the papers reveal purely pedagogical issues in the vast majority; fewer studies contain the predominant aspects of socio-economic, legal, engineering, philosophical, and psychological issues. We determined that increasing the interdisciplinarity of research, considering existing legislation and current proposals for its improvement, and more active involvement of intellectual property rights specialists in the development of appropriate digital competence frameworks can accelerate the improvement of digital literacy.

Key words: intellectual property, IPR, digital competence, digital literacy, copyright, systematic review.

Вступ

Цифрова Ера сформувала нові виклики до розуміння норм права інтелектуальної власності у сучасному контексті. Деякі вчені вважають, що в цілому вже давно існують достатні засоби для захисту інтелектуальної власності у цифровому просторі [1], інші стверджують про неідеальність існуючої у світі системи інтелектуальної власності і пропонують її змінити на таку, що з довгострокової точки зору відкритих інновацій та руху у напрямі відкритого вихідного коду буде заснована на принципі спільної власності і складатися з інфраструктури обміну знаннями, механізмі розподілу винагород між учасниками (винахідниками) та механізмі посилення переваг новатора [2]. У більш актуальних наукових працях вчені здебільшого пропонують менш радикальні заходи і сходяться на думці щодо необхідності локальних удосконалень законодавства та/або обґрунтування його застосування у нових умовах [3; 4].

Керуючись існуючими принципами забезпечення права інтелектуальної власності та відомими практиками, варто зазначити, що у цифровому просторі в більшості випадків можуть виникати правовідносини щодо таких об'єктів, як авторське право, винаходи та корисні моделі, знаки для товарів і послуг, а також промислові зразки, комерційні таємниці, географічні зазначення. Авторське право, патенти та торгові марки традиційно розглядаються у подібному світлі як захист елементів творчості [4].

Так, авторське право на графічний, відео, текстовий та інші споріднені види контенту мають важливе значення для професіоналів та звичайних користувачів, що працюють у всіх областях медіа [3].

Учені вважають, що цифрова революція вийшла за рамки музичних і відеофайлів, тепер людина, наприклад, може переводити тривимірні об'єкти в цифрові файли і одним натисненням кнопки відтворювати ці об'єкти за допомогою 3D-принтера або аналогічного пристрою; патенти тепер можуть бути отримані не тільки шляхом опису фізичних варіантів здійснення, але також шляхом передачі файлів САПР, призначених для друку винаходів [5]. Здебільшого безперечна патентна система часто протиставляється невизначеності і конфліктам навколо авторського права і товарних знаків в цифрову епоху [6]. Різні види патентів, якими дуже часто нехтують через більш високі витрати і тривалі процедури, пропонують незаперечну стратегію захисту та контролю не тільки самих цифрових продуктів, а й нових каналів поширення інформації [7].

Управління доменними іменами залишається центральним елементом функціонування кіберпростору, що все частіше вимагає жорсткого захисту і забезпечення правозастосування, зв'язок між законами про товарні знаки і доменними іменами дуже міцний – URL-адреса або адреса Інтернет-сайту містить товарний знак в якості домену другого рівня і розпізнавального

ідентифікатора компанії [8]. Поява кіберпростору і цифрова революція зробили брендинг і товарні знаки більш важливим і цінним, ніж будь-коли; ринок, в поєднанні з постійним дотриманням законів про товарні знаки, може продовжувати надавати творцям інтелектуальної власності можливість отримувати достатній прибуток від розробки своїх продуктів [1].

З наведеного короткого дискурсу можливо зробити висновок про важливість розуміння багатьох аспектів інтелектуальної власності та відповідних об'єктів для різноманітних правовідносин у цифровому просторі. Чи враховують це теоретики та розробники відомих рамок цифрової компетентності та науковці, що займаються відповідними проблемами? Попередні дослідження [9; 10], свідчать, що здебільшого ні – у наукових працях за темою частково розглядаються освітні закони, менше – авторське право, практично не вивчаються інші питання права інтелектуальної власності. Проте ці дослідження були обмежені аналізом лише освітнього напрямку.

Метою представленої роботи є якісний та кількісний систематичний огляд міжнародних наукових баз гуманітарного та загальнонаукового напрямів в проекції визначення обсягу та специфіки розкриття питань права інтелектуальної власності в дослідженнях у контексті здійснення суспільних правовідносин у цифровому просторі.

Для досягнення мети визначено наступні методи: аналіз різних рамок цифрової компетентності, якісний та кількісний систематичний огляд наукових праць, методи описової математичної статистики.

Користуючись відомими підходами до огляду праць з близької тематики дослідження [9; 11; 12], необхідно зазначити, що методологія у представленій роботі повинна містити наступні етапи:

- ідентифікація праць, що аналізуються;
- фільтрування праць відповідно до змісту;
- сортування праць у відповідності з метою даного дослідження;
- здійснення описової статистики за результатами огляду;
- мета-аналіз відібраних джерел.

У відповідності з відомими дослідженнями [9; 11; 12] пошук здійснюється з використанням пошукових систем, адекватних тематиці. Для гарантування наукової якості до результатів включають тільки міжнародні рецензовані дослідження, опубліковані в наукових журналах. Дослідження можуть обмежуватись певною ретроспективою, доступністю повнотекстових публікацій та їх мовою (найчастіше – англійською). Після встановлення попередніх обмежень формулюються пошукові терміни, що одночасно враховують як тематику актуального дослідження, так і найбільш вживані слова у джерелах – таким чином, процедура пошуку включає як більш загальну, так і конкретну спрямованість.

Після завершення пошуку ідентифіковані статті впорядковуються [12]. Для гарантування достовірного, надійного і повторюваного огляду з високою вірогідністю і надійністю, при включенні досліджень використовується систематичний підхід із залученням відповідних критеріїв подальшого аналізу [13]. На цьому етапі аналізується зміст праць для ретельної перевірки його релевантності. Якщо під час цього аналізу робиться висновок про те, що праця не відповідає критеріям для рецензування, вона виключається. Додаткові праці можуть включатися шляхом сканування і вибору посилань в раніше включених статтях [12]. Після цього для аналізу тексту в межах кожної теми здійснюється тематичний аналіз змісту.

Результати дослідження

Тригером представленого дослідження став аналіз поширених рамок цифрової компетентності/грамотності в контексті визначення звернень до цифрової компетентності з позицій права інтелектуальної власності. Так, були проаналізовані такі відомі рамки, як Digital Competence Framework for Citizens DigComp 2.1 (адаптовано в Україні), Microsoft Digital Literacy (ver. 4), Digital

Intelligence (DQ) Framework та UNESCO Global Media and Information Literacy Assessment Framework.

Як видно з результатів аналізу (табл. 1) питання права інтелектуальної власності у більшості рамках розкрито поверхнево, при цьому інтелектуальна власність розуміється як синонім авторського права (у рамці UNESCO Global Media and Information Literacy Assessment Framework, поряд із дворазовим згадуванням інтелектуальної власності лише наведено визначення терміну "авторське право"; у рамці Digital Competence Framework for Citizens DigComp 2.1 розкрито лише авторське право і згадано ноу-хау; розробники рамки Microsoft Digital Literacy (ver. 4) звертають увагу на авторське право та згадують загальний термін "інтелектуальна власність"). Крім того, звертає на себе увагу обмеження в рамках аналізу права інтелектуальної власності окремими епізодами їх життєвого циклу (виникнення / захист / управління), а не циклу в цілому.

Таблиця 1

Аналіз рамок цифрової компетентності/грамотності в проекції звернень до права інтелектуальної власності

Рамка	Digital Competence Framework for Citizens DigComp 2.1	Microsoft Digital Literacy (ver. 4)	Digital Intelligence (DQ) Framework	UNESCO Global Media and Information Literacy Assessment Framework
Об'єкт права				
Авторське право	Розуміння того, як авторське право і ліцензії поширюються на дані, інформацію та цифровий контент	Визначення різних актів порушення авторських прав та відповідних запобіжних заходів	Здатність розуміти та керувати правами інтелектуальної власності (наприклад, авторськими правами, товарними знаками та патентами) під час використання та створення вмісту та технологій	Загальні знання, наприклад, аспектів інтелектуальної власності; знання методів захисту власної роботи, інтелектуальних прав
Винаходи та корисні моделі	–			
Знаки для товарів і послуг	–	Розуміння терміну "інтелектуальна власність" в проекції застосування до обчислювальної техніки		
Інші об'єкти інтелектуальної власності	Знання правил поведінки та ноу-хау щодо користування цифровими технологіями та взаємодії у цифрових середовищах			

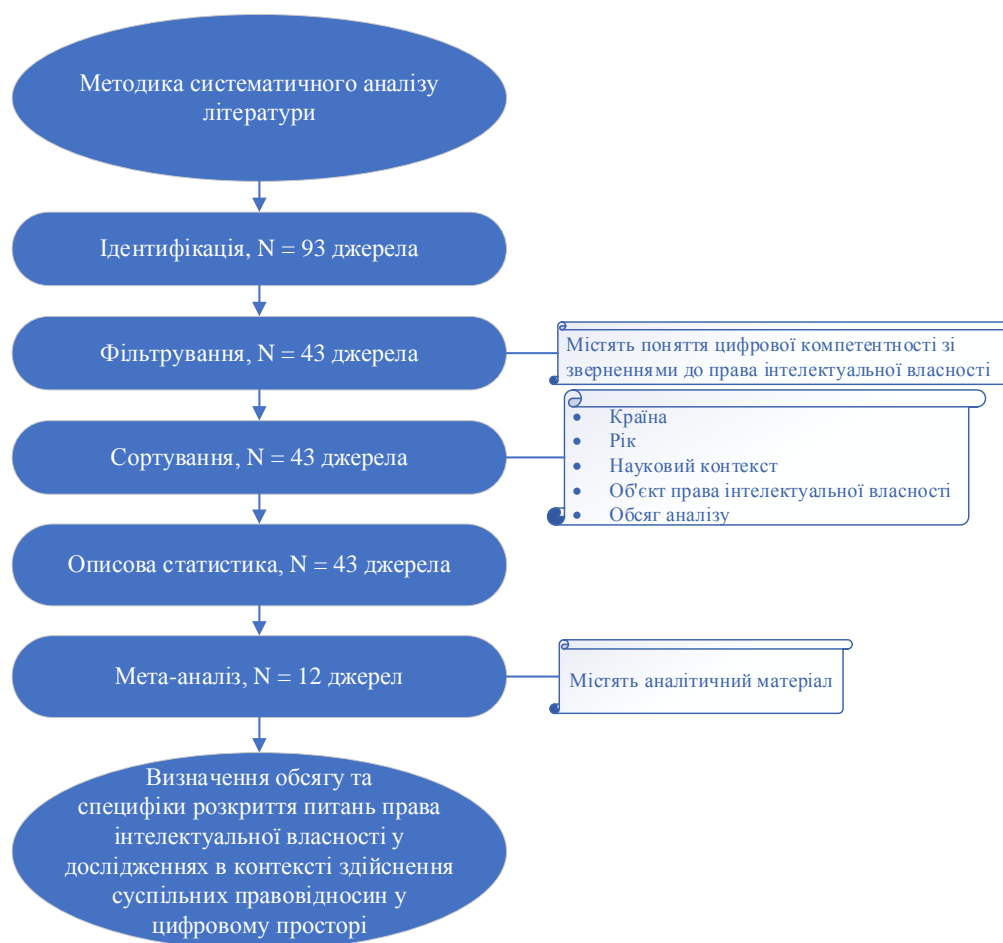
Лише рамка Digital Intelligence (DQ) Framework досить повно розкриває зміст права інтелектуальної власності: компетентність "Управління правами інтелектуальної власності" передбачає здатність розуміти та керувати правами інтелектуальної власності (наприклад, авторськими правами, товарними знаками та патентами) під час використання та створення вмісту та технологій, тобто розуміння прав щодо володіння та поєднання цифрових творів, розрізнення творчого використання та привласнення робіт, вміння легального завантаження, використання стратегій захисту власних та чужих творів, відстеження різноманітних змін, формування довіри, відповідальність, самоповагу та повагу до інших.

Детальне розкриття важливих питань у рамці Digital Intelligence (DQ) Framework, ймовірно, обумовлено також і тим, що розробники брали до уваги зміст багатьох інших (у т.ч. трьох, перерахованих у цьому дослідженні) рамок, що вилилося у стандарт IEEE 3527.1 Standard for Digital Intelligence (DQ).

Саме для визначення передумов та методологічних підходів до створення змісту подібних рамок здійснено дослідження трендів аналізу права інтелектуальної власності в контексті підвищення цифрової грамотності громадян.

Для огляду обрано електронні бази наукових праць гуманітарного (ERIH PLUS) та загального (ScienceDirect) спрямування для потенційного охоплення як правових, так і міждисциплінарних досліджень, а також ж метою відповідності стандартам проведення подібних оглядів [14], що регламентують обов'язкове включення декількох баз.

Здійснений систематичний огляд літератури на засадах відомих методологій [9; 11; 12], можливо представити схематично (рис. 1).

Рис. 1. Методика здійснення систематичного огляду літератури

За пошуковою фразою "“digital competence” and “intellectual property”" у червні 2021 року ідентифіковано 93 повнотекстові англійські прорецензовані наукові роботи у двох базах без обмежень за ретроспективою. Після фільтрування праць з урахуванням змісту, що описує право інтелектуальної власності у контексті підвищення цифрової грамотності громадян, встановлено відповідність 43 праць меті дослідження.

На етапі сортування у відповідності з метою даного дослідження визначено наступні маркери:

- країна першого автора та рік публікації;
- науковий контекст (наприклад, правовий, економічний, педагогічний тощо);
- об'єкт права інтелектуальної власності, що аналізується;
- обсяг аналізу права інтелектуальної власності (згадування або розкриття).

Серед 43 досліджень найбільшу кількість здійснено вченими з Іспанії (10), Польщу представляють четверо вчених, по три праці написано вченими з Румунії та України, по дві – науковцями з Великобританії, Канади, ПАР, Туреччини, такі країни, як Андорра, Бельгія, Болгарія, Кенія, Литва, Мексика, Німеччина, Португалія, РФ, Сербія, США, Тайвань, Тайланд, Франція, Фінляндія згадані по одному разу. Такий розподіл можливо інтерпретувати як наявність стійкого інтересу до означених питань незалежно від географії, при чому цей інтерес має досить чітку тенденцію до зростання в останні п'ять років (рис. 2).

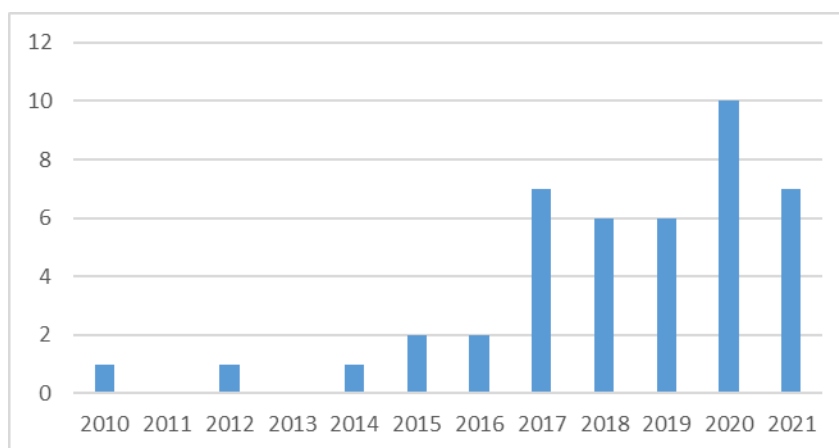

Рис. 2. Розподіл за роками кількості праць, що розглядають питання права інтелектуальної власності поряд із цифровою компетентністю

За об'єктами права інтелектуальної власності, що аналізуються у цих дослідженнях, спостерігається значний перекид в сторону авторського права та "сірого" терміну "інтелектуальна власність" (табл. 2). При цьому обсяг аналізу права інтелектуальної власності характеризується наступним розподілом: згадування – 72% випадків, розкриття – 28% випадків.

Таблиця 2

Відсоткові частки звернень до тем права інтелектуальної власності

Авторське право	Винаходи та корисні моделі	Знаки для товарів і послуг	Інші об'єкти інтелектуальної власності	Узагальнений термін "інтелектуальна власність"
34%	5%	1,5%	1,5%	58%

За науковим контекстом досліджень представлені праці у переважній більшості мають на меті розкриття суто педагогічних питань (34 дослідження), чотири дослідження містять переважаючі аспекти соціально-економічних питань, два дослідження – правових, по одному – інженерних, філософських та психологічних. Хоча зміст цифрової компетентності обумовлюється освітніми законами, включає міждисциплінарні зв'язки з правом інтелектуальної власності, захистом персональних даних, кібербезпекою, правовими засадами фінансових та регуляторних технологій тощо, таке превалювання методів над змістом в умовах недосконалості змісту викликає подив.

З розглянутих праць, що розкривають питання права інтелектуальної власності, найбільшу увагу присвячено авторському праву, при цьому ґрунтовний аналіз законодавства та відповідних кейсів здійснено вченими, що займаються дослідженням дистанційної освіти. Так, авторами пропонуються такі терміни, як "copyright digital intelligence" [15], що визначає відповідальне відношення до авторського права, та "культура законності" в цифровому просторі, де авторське право є "неодмінним" [16]. Авторське право виокремлюють в самостійний розділ цифрової грамотності поряд зі здоров'ям та безпекою, довірою до інформації, безпечною взаємодією з іншими користувачами, анонімністю та кібербезпекою [17] тощо.

Таким чином, як і зміст більшості рамок цифрових компетентностей, наукові дослідження або розглядають право інтелектуальної власності поверхнево і узагальнено, або обмежуються аналізом авторського права. Важливість винаходів, корисних моделей, знаків для товарів і послуг та інших об'єктів права інтелектуальної власності у цифровому просторі практично не згадується та не аналізується.

Висновки

Сьогодні визнається можливість застосування існуючих законодавчих норм з інтелектуальної власності викликам цифрової економіки [1; 18], хоча окремі аспекти постійно критикуються та удосконалюються (як, наприклад, нещодавнє прийняття Директиви про авторське право на єдиному цифровому ринку, що доповнює існуючі директиви ЄС в галузі). Іноді для забезпечення права інтелектуальної власності в умовах цифрової економіки пропонується не зміна чи удосконалення, а раціональне поєднання різноманітних галузей знань, як, наприклад, правових засобів інформаційного права, права інтелектуальної власності, інструментів цифрової економіки [19] тощо.

Цифрові технології є детермінантом інноваційного розвитку [20], а рівень розвитку інституту інтелектуальної власності здійснює вплив на трансформації поряд з такими інститутами, як діяльність органів державної влади, функціонування інституту підприємництва в умовах цифровізації економіки, якісні та кількісні характеристики інституту конкуренції, рівень розвитку економічної культури, основні детермінанти та зміни національного менталітету [20].

Хоча у представленому дослідженні, об'єкти інтелектуальної власності не протиставляються один одному, концентрація уваги лише на авторському праві не відповідає викликам Цифрової Ери. Так, наприклад, відомо [7], що у випадку, коли формати індустрії розваг, методи цифрового кодування і декодування і методи каналів поширення будуть запатентовані, створюється додатковий рівень захисту від порушень, який не могли би забезпечити одні тільки авторські права; крім того, патентна стратегія має інші ключові переваги в порівнянні із захистом тільки за допомогою авторського права, наприклад, патенти дозволяють здійснювати стратегічне ліцензування.

Кожна відома компанія, що здійснює комерційну діяльність у цифровому просторі звертається не лише до авторського права [21], а і до знаків для товарів і послуг, постійно формує широке патентне портфоліо, що позитивно впливає на вартість акцій компанії, інвестиційну привабливість та на інші важливі економічні показники. Патентами захищені технології популярної навчальної платформи Coursera та різноманітні методи управління навчанням на блокчейні, технології Apple inc., що вже стали галузевими стандартами, методи прогнозування погоди від NASA, інтерактивні е-книги від Disney Enterprises, методи управління автономними автомобілями у мережах 5G, системи доповненої реальності тощо.

Знаки для товарів і послуг найчастіше реєструються у світі і постійно виступають центральним об'єктом правовідносин у цифровому просторі – від доменного ім'я до перепродажу відомого товару через маркетплейси. В актуальних правових дослідженнях [8] встановлено, що традиційні закони про знаки для товарів і послуг можуть застосовуватись і до правових відносин у цифровому просторі.

Недостатня увага до різних об'єктів права інтелектуальної власності, призводить до відповідного рівня грамотності суспільства, коли, наприклад, люди плутають авторське право з поняттями плагіату або патентного захисту, визначають авторське право як закон про знаки для товарів і послуг [22], що може стати причиною складнощів у взаємодії з цифровим простором або правопорушень, обумовлених прогалинами у знаннях. З іншої сторони, відомо, що глибокий розгляд питань права інтелектуальної власності під час формування цифрової компетентності забезпечує більшу зацікавленість і успішність тих, хто навчається [23].

Підвищення мультидисциплінарності досліджень, врахування існуючих норм законодавства та актуальних пропозицій щодо його удосконалення, а також більш інтенсивне долучення спеціалістів з права інтелектуальної власності до розробки відповідних рамок цифрової компетентності може пришвидшити вирішення означених проблем.

Перспективою подальших досліджень є порівняльний аналіз актуальних проєктів та пропозицій до європейського та вітчизняного законодавств, обумовлених викликами Цифрової Ери.

Список використаних джерел

1. Tehranian, J. (2003). All rights reserved-reassessing copyright and patent enforcement in the digital age. *University of Cincinnati Law Review*, 72, 45.
2. Hatakama, H. (2010). What Can Substitute for the Patent System?. In *The Pacific Rim Innovation Conference* (Vol. 2010).
3. Lutzker, A. (Ed.). (2013). *Content Rights for Creative Professionals: Copyrights & Trademarks in a Digital Age*. CRC Press.
4. Rooney, S. M. (2012). Just another brown-eyed girl: Toward a limited federal right of publicity under the Lanham Act in a digital age of celebrity dominance. *Southern California Law Review*, 86, 921.
5. Holbrook, T. R., & Osborn, L. S. (2014). Digital patent infringement in an era of 3D printing. *University of California, Davis Law Review*, 48, 1319.
6. Ong, B. T. (2004). Patenting the Biological Bounty: Re-Examining the Status of Organic Inventions as Patentable Subject Matter. *Marquette Intellectual Property Law Review*, 8, 1.
7. Fernandez, D. S., Chivvis, M., & Huang, M. (2005). A New Weapon against Piracy: Patent Protection as an Alternative Strategy for Enforcement of Digital Rights. *bePress Legal Series*, 829.
8. Zekos, G. I. (2016). Copyrights and Trademarks in Cyberspace: A Legal and Economic Analysis. *Chicago-Kent Journal of Intellectual Property*, 15, 313.
9. Шматков Д. І. Правові аспекти змісту цифрової компетентності: систематичний огляд літератури. *Право та інноваційне суспільство*. 2021. № 1 (16). С. 169-176. DOI 10.37772/2309-9275-2021-1(16)-23.
10. Шматков Д. І. Аналіз представлення змісту права інтелектуальної власності у Рамці цифрових компетентностей для громадян України (DigCompUA for Citizens 2.1). Актуальні проблеми господарської діяльності в умовах розбудови економіки Індустрії 4.0 : матеріали круглого столу : зб. наук. пр. НДІ ПЗІР НАПрН України № 4 за матеріалами круглого столу (м. Харків, 21 травня 2021 року). Харків: НДІ ПЗІР НАПрН України. С. 188-196.
11. Spante, M., Hashemi, S. S., Lundin, M., & Algers, A. (2018). Digital competence and digital literacy in higher education research: Systematic review of concept use. *Cogent Education*, 5(1), 1519143. <https://doi.org/10.1080/2331186X.2018.1519143>.
12. Pettersson, F. (2018). On the issues of digital competence in educational contexts – a review of literature. *Education and Information Technologies*, 23, 1005-1021. <https://doi.org/10.1007/s10639-017-9649-3>.
13. Suri, H., & Clarke, D. (2009). Advancements in research synthesis methods: From a methodologically inclusive perspective. *Review of Educational Research*, 79, 395-430.

14. Connolly, T. M., Boyle, E. A., MacArthur, E., Hainey, T., & Boyle, J. M. (2012). A systematic literature review of empirical evidence on computer games and serious games. *Computers & Education*, 59(2), 661-686. doi:10.1016/j.compedu.2012.03.004.
15. Phunaploy, S., Nilsook, P., & Nookhong, J. (2021). Effects of AL-MIAP-based Learning Management to Promote Digital Intelligence for Undergraduate Students. *Multidisciplinary Journal for Education, Social and Technological Sciences*, 8(1), 13-29.
16. Peicheva, D., & Milenkova, V. (2016). Media education policy in Bulgaria. *Journal on Efficiency and Responsibility in Education and Science*, 9(1), 7-16.
17. Tomczyk, Ł. (2020). Skills in the area of digital safety as a key component of digital literacy among teachers. *Education and Information Technologies*, 25(1), 471-486.
18. Вострякова, В. Ю., Вострякова, В. Ю., Махова, Г. В., & Махова, Г. В. Інтелектуальна власність в підприємстві в умовах діджиталізації економіки. Інноваційні рішення в економіці, бізнесі, суспільних комунікаціях та міжнародних відносинах : матеріали Міжнар наук.-практ. інтернет-конф. (16 квітня 2021 р.). Дніпро. С. 201-204.
19. Арістова, І. В. Особливості правової охорони права інтелектуальної власності в умовах цифрової економіки в Україні. Publishing House "Baltija Publishing", 2020. С. 210-214. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-92-1-51>.
20. Пустоваров, А. І. Інституційне забезпечення процесу цифрової трансформації управління розвитком національної економіки. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство». 2019. Випуск 24, частина 1. С. 164-169.
21. Shmatkov, D. (2020). Does Copyright Only Serve the Creative Industries?. *International Conference on Business Management, Innovation, and Sustainability (ICBMIS) 2020*. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3709072>.
22. Palfrey, J. G., Gasser, U., Simun, M., & Barnes, R. (2009). Youth, creativity, and copyright in the digital age. *Berkman Center Research Publication*, (2009-05).
23. Qi, A. (2018). A study of the effect of implementing intellectual property education with digital teaching on learning motivation and achievements. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 14(6), 2445-2452. <https://doi.org/10.29333/ejmste/89498>.